

Lidia Macheta

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ANTONA CZECHOWA MYŚLENIE O CZŁOWIEKU W OPOWIADANIU *STUDENT*

Anton Chekhov's Thoughts on Man in His Short Story *The Student*

ABSTRACT: The article examines the specificity of Chekhov's thinking about man as revealed in *The Student*. The main goal of these analyses is to confirm the hypothesis that this form of thinking is ontological in nature – it concerns the issue of one becoming oneself (humanization). The analyses are carried out at the level of ontological anthropology, which examines man from the perspective of the possibilities and obligations of being oneself. The truthfulness of the hypothesis thus put forward is confirmed in relation to a contemporary concept of philosophy, called practical philosophy, as developed mainly by Pierre Hadot in relation to ancient philosophy, as well as to philosophy as such in general, and which falls within the trend of onto-anthropological thinking about man. On the basis of this concept, philosophy is understood not as a theory, but as "spirituality", an existential attitude, a method of changing the relation to reality and transforming human existence; this concept is chosen mainly because it considers the idea of becoming oneself in the sphere of existence and focuses on ancient philosophy, which Chekhov knew and appreciated, inspired especially by the philosophy of Marcus Aurelius, a representative of stoicism, considered as an exemplary figure of "philosophical spirituality".

KEYWORDS: A. Chekhov, ontological anthropology, P. Hadot, practical philosophy

Wprowadzenie

Opowiadanie *Student* (1894) jest dziełem Antona Czechowa, które budzi, jak konstatuje Artur Sadecki, „ogromne zainteresowanie” czechowoznawców¹. Badacz zastanawia się, czy należy tłumaczyć je walorami artystycznymi samego dzieła, czy może szczególnym stosunkiem, jaki miał do niego autor *Mewy*, który, wedle przekazu Iwana Bunina, nazwał je ulubionym². Kontekst utrwalonych w eseju Bunina słów Czechowa

---

¹ A. Sadecki, *Kognitywne ujęcia kategorii umysłu w prozie Antoniego Czechowa*, Lublin 2020, s. 146.

² „А какой я нытик? Какой я «хмурый человек», (...) как называют меня критики? Какой я «пессимист»? Ведь из моих вещей самый любимый мой рассказ – *Студент*”. И. Бунин, *Чехов*,

jest, jak zauważa Sadecki, dość jednoznaczny – pozwala sądzić, że w ten sposób argumentował on przeciwko zarzucaniu mu pesymizmu³. Kwestię „optymizmu Czechowa”, odniesionego w tym kontekście do *Studenta*, rozważa Henrike Stahl, której stanowisko przywołamy, by w stosunku do niego określić kierunek naszych analiz. Według badaczki: „Optymizm Czechowa wyraża się (...) w pomyślniej realizacji zasady poetologicznej i antropologicznej leżącej u podstaw opowiadania”⁴. Wyjaśniając sens tych zasad, Stahl zauważa, iż pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku Czechow opracował specjalną, zastosowaną w *Studencie*, technikę narracyjną charakteryzującą się, m.in., niedopowiedzeniem, eliptycznością, kontyngentnością i sprawiającą, że sens jego opowiadań ma charakter otwarty⁵; poetyka ta zakłada radykalnie personalistyczną postawę autora, z wyłączeniem obiektywizacji postaci zarówno przez narratora, jak i czytelnika: każda postać pozostaje tajemnicą, lecz – „otwartą, dostępną dla każdego, kto chce się w nią zagłębić”⁶.

W artykule podejmiemy próbę filozoficznego pogłębienia zasady antropologicznej leżącej u podstaw analizowanego opowiadania. Zadanie to podporządkowujemy celowi ogólnemu niniejszych rozważań – zbadaniu swoistości Czechowskiego myślenia o człowieku, ujawnionego w *Studencie*; rozważania te poprowadzimy zgodnie z tezą o antropocentryzmie⁷ twórczości autora *Mewy* i w ramach antropologicznego ujęcia jego twórczości, które wiąże się z perspektywą filozoficzną.

Wstępne założenie artykułu ujęte jest w postaci dwóch tez: jedna zawiera się w refleksji Anny Jędrzejkiewicz, która w badaniach nad zagadnieniem komunikacji międzyludzkiej w twórczości Czechowa⁸ dochodzi do wniosku, że pisarz „(...) na mowę patrzy jako na realizację (...) człowieczeństwa”⁹; druga – kryje się w rozważaniach

[в:] А.П. Чехов в воспоминаниях современников, ред. Х. Гитович, В. Федорова, [в:] http://az.lib.ru/c/chehow_a_p/text_1050.shtml (26.07.2024).

³ A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 147.

⁴ Х. Шгаль, *Нерассказанный рассказ, или открытая тайна чеховского «Студента»*, [в:] *Образ Чехова и чеховской России в современном мире*, ред. В. Катаев, Санкт-Петербург 2010, с. 121. Wszystkie tłumaczenia z języka rosyjskiego, jeśli nie zaznaczono inaczej – L.M. Interpretacja Stahl uwzględnia też przekaz brata Czechowa: „Иван Павлович, на вопрос – какую из своих вещей писатель ценил больше других, ответил: «„Студент”. Считал наиболее отделанной». Е. Sacharova, *От Рождества к Воскресению (Христианские темы и мотивы в рассказе >Бабье царство< и >Студент<)*, [in:] *Anton P. Čechov - philosophische und religiöse Dimensionen im Leben und im Werk*, red. V. Kataev, R-D. Kluge, München 1997, S. 430.

⁵ Х. Шгаль, *Нерассказанный...*, с. 118.

⁶ Ibidem, s. 126.

⁷ A. Ksenicz, *Antoni Czechow i świat jego dzieła*, Zielona Góra 1992, s. 164; por.: N. Grjakałova, *Чеховский герой-маргинал перед загадкой бытия*, [w:] *Anton...*, s. 310. A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 268.

⁸ A. Jędrzejkiewicz, *Opowiadania Antona Czechowa – studia nad porozumiewaniem się ludzi*, Warszawa 2000.

⁹ Eadem, *Zostać współnikiem Czechowa*, [w:] *Czechow 100 lat później*, red. W. Szczukin, Kraków 2005, s. 11.

Andrzeja Ksenicza, w których świetle istotnym w twórczości Czechowa jest zagadnienie przemiany duchowej, zmian – zawsze możliwych i koniecznych – oraz zmian pozornych¹⁰. Oba zjawiska: mowa i przemiana duchowa przykuwają uwagę pisarza w związku z jego zainteresowaniem fenomenem człowieka. Można wobec tego przyjąć, że orientacja na proces uczłowieczenia (humanizacji)¹¹, w którym wyróżnione miejsce zajmuje przemiana duchowa, znamionuje Czechowowskie postrzeganie człowieka. Zgodnie z założeniem tego podejścia człowieczeństwo jest zadaniem do urzeczywistnienia. Takie postrzeganie człowieka sytuuje się w domenie antropologii ontologicznej¹², która bada byt ludzki od strony możliwości i powinności bycia sobą¹³. Zaznaczyć należy, że w twórczości Czechowa humanizacja zależy od stopnia zainteresowania tym, co nadaje życiu sens i wartość¹⁴.

Wypływający z powyższych konstatacji ogólny wniosek, zgodnie z którym ujawnione w twórczości Czechowa myślenie o człowieku jest ontologiczne – skoncentrowane na fenomenie stawania się sobą i na przemianie duchowej – zostanie uzasadnione w odniesieniu do opowiadania *Student*¹⁵. Jego warstwa fabularna ogranicza się do jednego dnia: Wielkiego Piątku. Główny wątek to przemierzanie drogi przez głównego bohatera, Iwana Wielikopolskiego, który u schyłku dnia¹⁶ wraca do domu z polowania, snując przy tym posępne myśli na temat otaczającego go świata, sensu życia; centralny epizod to spotkanie seminarzysty z dwiema miejscowymi wdowami, do których po drodze wstępuje. Mroczny nastrój, odczucie chłodu, widok płomieni ogniska, wokół którego krzątają się wdowy i przy którym sam się ogrzewa oraz świadomość zbliża-

¹⁰ A. Ksenicz, *Czechowowskie przemiany wewnętrzne*, [w:] *Konteksty literatury rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku*, red. W. Wilczyński, Zielona Góra 2000, s. 23.

¹¹ Pojęcie „uczłowieczenie” stosujemy wymiennie z: „humanizacja” i używamy w znaczeniu: „realizacja człowieczeństwa” (por. W. Granat, *Ku uczłowieczeniu przez ascezę*, [w:] *Asceza – odczłowieczenie czy uczłowieczenie*, red. W. Słomka, Lublin 1985, s. 13-23).

¹² Dalej wymiennie: onto-antropologia.

¹³ Opisowo ujęta realizacja tej możliwości i powinności to uczłowieczenie (humanizacja) – zakładające, że człowieczeństwo jawi się jako zadanie do podjęcia. Pojęcie „ontologia” używamy w znaczeniu teorii bycia (badającej, m.in.: sposoby bycia, stawanie się sobą, bycie sobą). Pojęcie: onto-antropologia stosujemy w artykule w znaczeniu uniwersalnej metody badawczej odnoszonej do bytu ludzkiego w aspekcie możliwości i powinności bycia sobą; pojęcie to oznacza także (sub)dziedzinę antropologii filozoficznej. Projekt antropologii ontologicznej wypracowujemy zwłaszcza w przygotowywanej rozprawie habilitacyjnej.

¹⁴ Por. L. Allain, *Можно ли назвать Чехова „верующим нигилистом”?*, [w:] *Anton...*, s. 271.

¹⁵ Wyróżnienie jej znaczenia w *Studencie* sugerują dwa, ukazane w kontekście tradycji prawosławnej, elementy świata przedstawionego: czas akcji, który toczy się w okresie wielkanocnym (utwór należy do cyklu „opowiadań paschalnych” Czechowa. E. Sacharova, *От Рождества...*, s. 431) oraz motyw ewangeliczny przywołujący historię zaparcia się świętego Piotra; wśród idei odzwierciedlanych przez Wielkanoc ważne miejsce zajmuje odrodzenie duchowe, zaś przez Piotrowy upadek – skrucha i początek nawrócenia.

¹⁶ „При первой публикации («Русские ведомости», 1894, № 104, 15 апреля) рассказ Чехова имел заглавие «Вечером». O. Bogdanova, *Рассказ А.П. Чехова «Студент» (новая интерпретация)*, „Inskrypcje” 2019, nr 1, s. 35.

jącej się Wielkanocy wywołują w synu diaka skojarzenie aktualnej sytuacji z ewangeliczną „straszłą nocą”, kiedy to Piotr, uczeń Jezusa, grzał się przy ognisku. Seminarzystka opowiada kobietom historię Piotrowego zaparcia się, wzbudzając w nich wzruszenie. Skończywszy swą opowieść, student żegna się z wdowami i kontynuując drogę powrotną, oddaje się rozmyślaniom, którym towarzyszy nastrój optymistyczny, nastrój inny niż przed kontaktem z nimi.

Przegląd badań dotyczących *Studenta*, w których pojawiają się treści znaczące antropologicznie¹⁷, pokazuje, że w centrum zainteresowania czechowoznawców znajdują się dwa, interpretowane jako kluczowe tematy opowiadania, zagadnienia: pierwsze to kwestia zachodzących w świadomości głównego bohatera¹⁸ zmian, z którymi jest związane poznanie głębszych prawd o rzeczywistości: „przejrzanie” (ros. *прозрение*) jako wydarzenie implikujące życiowy optymizm; drugie – to komunikacja międzyludzka. Wśród badaczy toczy się spór o sens tych zjawisk. W sporze o sens zaznaczonych zmian można wyodrębnić dwa przeciwstawne stanowiska. Zgodnie z jednym, zachodzące w świadomości głównego bohatera zmiany oznaczają autentyczną przemianę wewnętrzną (ros. *духовное преображение*¹⁹). Najczęściej wyjaśnia się ją religijnie²⁰, w odwołaniu do czynnika nadprzyrodzonego – za jej źródło uznaje się Słowo Boże, które motywuje, „oczyszcza duszę”²¹ i obdarza poznaniem sensu transcendentnego²²; zaznaczoną kwestię

¹⁷ W tekście głównym zostanie zaproponowane porządkujące scalenie wyników tych badań; nie będzie ono uwzględniać wniosków z tych badań, które opowiadanie poddają analizie narratologicznej (zob. reprezentatywne: L. O’Toole, *Structure and Style in the Short Story: Chekhov’s “Student”*, „The Slavonic and East European Review” 1971, № 114, p. 45-67; В. Тюпа, *Функция читателя в чеховском нарративе*, [в:] *Образ Чехова...*, с. 168-176), rozpatrują pod kątem artyzmu (zob. reprezentatywne: В. Альбов, *Два момента в развитии творчества Чехова*, [в:] А.П. Чехов: *Pro et contra. Личность и творчество А.П. Чехова в русской мысли XX века*, т. 1, ред. И. Сухих, Санкт-Петербург 2002, с. 390-391), w kontekście biograficznym (zob. reprezentatywne: А. Головачева, „Студент”: *Первый крымский рассказ Чехова*, «Вопросы литературы» 2006, № 1). Przegląd współczesnych badań dotyczących poetyki *Studenta* zawiera: Н. Мокина, *Дантовские мотивы в рассказе А.П. Чехова «Студент»*, „Известия Саратовского университета” 2020, № 1, с. 59.

¹⁸ Aspekt świadomości, w którym zachodzą te zmiany, jest zasadniczo identyfikowany dwojako: jako jej strona (samo)poznawcza i przeżyciowa. Por. słowa badaczki: „Спектр определений смысла рассказа исследователями необычайно широк: от истинного религиозного «прозрения» и прихода к жизненному оптимизму или, напротив, к иллюзии их приобретения до (мнимого) самопознания или простого переживания счастья”. Х. Шгаль, *Нерассказанный...*, с. 118-119.

¹⁹ О. Павляк, „Уроки” *Ивана Великопольского в рассказе А.П. Чехова „Студент”*, «Балтийский филологический курьер» 2005, № 5, с. 62.

²⁰ Por.: Т. Спектор, *The Orthodox Christian Subtext of Trifonov’s Allusions to Chekhov’s “The Student” in Another Life*, „The Slavic and East European Journal” 2001, № 3, p. 484; О. Павляк, „Уроки”..., с. 71; N. Gjakalova, *Чеховский...*, с. 311; Е. Sacharova, *От Рождества...*, с. 433; М. Дунаев, *Вера в горниле сомнений. Православие и русская литература в XVII-XX веках*, Москва 2003, [в:] http://palomnic.org/bibl_lit/bibl/dunaev/14/ (26.07.2024); А. Матюшенко, «Студент» *А.П. Чехова: Комментированное чтение*, «Русская словесность» 2010, № 1, с. 26.

²¹ Ibidem.

²² Е. Sacharova, *От Рождества...*, с. 433.

tłumaczy się też naturalistycznie, w odwołaniu do sfery życia – jako przyczynę przemiany wskazuje się eksplozję sił witalnych, energii młodości²³. Drugie stanowisko ma charakter demaskatorski. Wyrażające je interpretacje podważają tezę o autentycznej przemianie i prawdziwym „przejrzeniu” tytułowego studenta. Zwolennikom tej tezy Wolf Schmid zarzuca błąd, który „polega na tym, że utożsamiają punkt widzenia bohatera ze stanowiskiem autora”²⁴, zapoznając przy tym ironiczność opisujących je słów, która pozwala sądzić, że przemiana oraz „przejrzenie” są pozorne²⁵. W sporze o sens komunikacji między bohaterami opowiadania: seminarzystą i wdową Wasylisą, jedni badacze twierdzą, że błędnie odczytuje on reakcję wdowy na jego opowieść o Piotrowej zdradzie – z czego wynika błąd w komunikacji²⁶; drudzy – uważają, że właściwie odczytuje on cudze emocje, co implikuje „udaną komunikację”²⁷, „cud porozumienia”²⁸.

W przywołanych badaniach dotyczących analizowanego utworu nie znajdujemy pogłębienia filozoficznego leżącej u jego podstaw zasady antropologicznej. Próba takiego ujęcia zostanie podjęta w ramach hipotezy, że myślenie o człowieku, które ujawnia się w *Studentcie*, jest ontologiczne. Potwierdzenie tej hipotezy stanowi główny cel zamierzonych analiz. Zgodnie z nią, kluczowym problemem egzemplifikowanym w opowiadaniu jest humanizacja, której element wyróżniony to przemiana egzystencjalna. W myśl przyjętej hipotezy, objawiające się w *Studentcie* wartości humanistyczne, np.: prawda, wolność²⁹, są ukazane w aspekcie ontologicznym – od strony ich mocy doskonalącej, przemieniającej sposób bycia człowieka.

Prawdziwość wysuniętej hipotezy będzie potwierdzana w odniesieniu do współczesnej, głównie rozwijanej przez Pierre’a Hadota³⁰, koncepcji filozofii starożytnej i filozofii jako takiej³¹, nazywanej czasami praktycystyczną³², perfekcjonistyczną³³.

²³ Л. Цилевич, *Сюжет чеховского рассказа*, Riga 1976, s. 60-61.

²⁴ В. Шмид, *Проза как поэзия*, Санкт-Петербург 1998, [w:] <http://pushkin-lit.ru/pushkin/articles/shmid-proza-kak-poeziya/mnimoe-prozrenie.htm> (26.07.2024).

²⁵ А. Степанов, *Проблемы коммуникации у Чехова*, Москва 2005, s. 276; О. Bogdanova, *Рассказ...*, passim.

²⁶ В. Шмид, *Проза...*; X. Шталь, *Нерассказанный...*, s. 124.

²⁷ „Jak słusznie zauważa większość badaczy, *Student* dotyczy komunikacji, udanego kontaktu między ludźmi”. A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 148.

²⁸ А. Степанов, *Проблемы...*, s. 321.

²⁹ Zdaniem Lucyny Kapały, wartości te zajmują kluczowe miejsce w antropologii Czechowa. L. Kapała, *Человек в свете правды в творчестве А.П. Чехова*, [w:] *Anton...*, s. 329; por. inne stanowiska dotyczące aspektu przedmiotowego tej antropologii: Andrzej Ksenicz wyróżnia w niej miłość i pracę jako podstawowe kryteria człowieczeństwa. A. Ksenicz, *Antoni...*, s. 117; Wasilij Szczukin – piękno, prawdę, sprawiedliwość jako niepodważalne normy i preferencje. W. Szczukin, *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturolologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*, tł. B. Żyłko, Kraków 2006, s. 284.

³⁰ P. Hadot, *Czym jest filozofia starożytna*, tł. P. Domański, Warszawa 2018; Idem, *Ćwiczenia duchowe i filozofia starożytna*, tł. P. Domański, Warszawa 2019.

³¹ Ibidem, s. 274-275.

³² P. Hadot, *Przedmowa do wydania francuskiego*, [w:] J. Domański, *Metamorfozy pojęcia filozofii*, Warszawa 1996, s. XII.

³³ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 352.

Na gruncie tej koncepcji filozofia jest rozumiana nie jako teoria, lecz jako duchowość³⁴, sposób życia³⁵, postawa egzystencjalna, metoda zmiany wizji świata i przekształcania bytu człowieka w jego nakierowaniu na samorealizację – jako forma „troski o duszę”³⁶, „troski o siebie”³⁷, będącej zasadą „ogólną i bezwarunkową, dotyczącą wszystkich”³⁸. Cel główny artykułu sformułowany w pojęciach tej koncepcji to potwierdzenie hipotezy, że ujawnione w *Studencie* myślenie o człowieku jest praktycystyczne. Wskazaną koncepcję filozofii wybieramy przede wszystkim dlatego, że mieści się ona w nurcie onto-antropologicznego myślenia o człowieku³⁹, ale także z dwóch innych powodów: rozpatruje ona stawanie się sobą na istotnej u Czechowa płaszczyźnie egzystencjalnej⁴⁰ oraz skupia się na filozofii starożytnej, którą pisarz znał i tak, jak w przypadku filozofii stoickiej, szczególnie cenił⁴¹, w swoim myśleniu o człowieku inspirując się zwłaszcza filozofią Marka Aureliusza⁴², przedstawiciela stoicyzmu,

³⁴ M. Foucault, *Hermeneutyka podmiotu*, tł. M. Herer, Warszawa 2012, s. 36; A. Workowski, *Epoché Husserla i mistyka*, [w:] *Jeśli Bóg jest...*, red. J. Barcik, G. Chrzanowski, Kraków 2007, s. 361-390.

³⁵ D. Karłowicz, *Sokrates i inni święci. O postawie starożytnych chrześcijan wobec rozumu i filozofii*, Warszawa 2020, s. 34; P. Hadot, *Czym jest...*, s. 316-327.

³⁶ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 63, 72, 66, 38.

³⁷ P. Hadot, *Czym jest...*, s. 70. W modelu platońskim troska ta „zasadniczo polega na «poznawaniu samego siebie»”. M. Foucault, *Hermeneutyka...*, s. 251.

³⁸ Ibidem, s. 94.

³⁹ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 22-23. Dokonany przez nas wybór metodologiczny, ugruntowany w lekturach Czechowa, opiera się na przekonaniu, że jego myślenie i koncepcję Hadota łączy nie wspólność założeń metafizycznych, epistemologicznych, lecz ten sam sposób podejścia do człowieka, odsłaniający jego ukierunkowanie na stawanie się sobą (humanizacja).

⁴⁰ Ten powód ma szczególne znaczenie w kontekście sporów o światopoglądową zawartość dzieł autora *Studenta*. Kwestia wyrażonej w dziele postawy życiowej Czechowa i jej samej jest, jak zauważa badaczka, „ciągle sporna” (A. Jędrzejkiewicz, *Opowiadania...*, s. 16); szczególnie zagadnienie jego stosunku do religii wywołuje ostre spory i pozostaje, jak konstatuje badacz: „otwarte” (G. McVay, *Результирующая тема в пьесах А.П. Чехова*, [w:] *Anton...*, s. 251). Na temat stanowisk rozpatrujących twórczość i postawę życiową Czechowa w powiązaniu z konkretnymi założeniami metafizycznymi, epistemologicznymi, religijno-wyznaniowymi: A. Jędrzejkiewicz, *Opowiadania...*, s. 4-17; por. także charakterystyka twórczości Czechowa w kontekście zmian światopoglądowych: L. Allain, *Можно ли...*, c. 266. W ramach niniejszych rozważań przyjmujemy, że Czechow miał „antropocentryczne nastawienie do rzeczywistości” (A. Ksenicz, *Antoni...*, s. 8.); wybór koncepcji Hadota pozwoli rozpatrywać zawarte w *Studencie* i określone przez to nastawienie sensy na płaszczyźnie egzystencjalnej jako wolnej od uwikłania w konkretne metafizyczne, epistemologiczne założenia.

⁴¹ A. Собенников, *А.П. Чехов и стоики*, [w:] *Философия А.П. Чехова*, red. ego же, Иркутск 2008, s. 168-180. Stoicyzm Czechow odkrył dla siebie dzięki lekturze Epikteta i Marka Aureliusza. B. Кашеев, *«Размышления императора Марка Аврелия Антонина о том, что важно для самого себя»: чеховский экземпляр книги*, [w:] *Личная библиотека А.П. Чехова: литературное окружение и эпоха*, ред. Е. Липовенко, Ростов 2016, s. 46.

⁴² Na temat szczególnego stosunku Czechowa do postaci Marka Aureliusza i jego *Rozmyślań*, które – w przekładzie na język rosyjski – nabył w 1883 roku: ibidem, s. 37-39, 46. Por. słowa badacza: „центральное место в картине мира и Марка Аврелия, и Чехова занимает человек”. Ibidem, s. 43; „(...) в своем творчестве Чехов постоянно обращается к *Размышлениям*. Речь идет не только

uznawanego za wzorcową „duchowość filozoficzną”⁴³. Dlatego, by wydobyć na jaw zawarte w *Studencie* sensory onto-antropologiczne, będziemy sięgali głównie po te pojęcia Hadota, które dotyczą praktycystycznie rozumianego stoicyzmu, zwłaszcza w ujęciu Marka Aureliusza⁴⁴. Wykorzystując te pojęcia do analizy opowiadania, spróbujemy: pokazać, że Czechow podaje w nim „przepis” na ucłowieczenie, w tym na przemianę duchową oraz – wyjaśnić, dlaczego w odniesieniu do tytułowego studenta sens jej realizacji pozostawia otwartym.

Do założonego celu będziemy zmierzać w dwóch etapach: w pierwszym – z praktycystycznej koncepcji filozofii wyłonimy główne warunki humanizacji i określimy jej kluczowe pojęcia; w drugim – spróbujemy pokazać, że w świetle tych pojęć i w odniesieniu do wyłonionych warunków humanizacji można opisywać i porządkować zjawiska egzystencji ludzkiej odzwierciedlone w głównym bohaterze *Studenta*.

Humanizacja w praktycystycznej koncepcji filozofii

W omawianej koncepcji filozofia – ujmowana jako droga do doskonałości⁴⁵, do mądrości⁴⁶ – jest zorientowana na przemianę egzystencji, przekształcenie bytu i finalnie stanie się sobą⁴⁷. Zakłada ono trzy, jak można dostrzec, główne warunki – mające

---

о произведениях, в которых упомянуто имя Марка: *Скучная история* (...), *Палата № 6* (...) и *Черный монах* (...). Следы воздействия философа-стоика видны в таких вещах Чехова, как *Именины*, *Гусев*, *В ссылке*, *Моя жизнь*, *Архиерей* (...), *Чайка*, *Дядя Ваня*, *Три сестры* (...), etc”. Ibidem, s. 45; por. także opinia badaczki: „(...) возможности изучения «Размышлений Марка Аврелия» в связи с творчеством Чехова далеко не исчерпаны”. А. Головачёва, «*Размышления Марка Аврелия* в философских спорах героев А.П. Чехова, [в:] *Личная...*, с. 17. Lektura *Rozmyślań...* miała także wpływ na światopogląd Czechowa w sferze przekonań dotyczących „celu i sensu życia”. В. Кашеев, «*Размышления*»..., с. 46-47. Na temat pokrewieństwa duchowego Marka Aureliusza i Czechowa: П. Бицилли, *Творчество Чехова: Опыт стилистического анализа*, [в:] *А.П. Чехов: Pro et contra. Личность и творчество А. П. Чехова в русской мысли XX века*, т. 2, ред. И. Сухих, Санкт-Петербург 2010, с. 522-692.

⁴³ A. Workowski, *Epoché...*, s. 374.

⁴⁴ Celem artykułu nie jest szukanie w *Studencie* śladów wpływu filozofii stoickiej, wskazywanie i omawianie rezultatów inspiracji czerpanej z *Rozmyślań* Marka Aureliusza („ulubionej książki Czechowa”. В. Кашеев, *Жизнь и смерть в рассказе Антона Чехова „Гусев“: взгляд Петра Бицилли*, [в:] *Класика и канон в руската литература*, ред. Р. Божанкова и др., София 2016, с. 97). Zwrócenie uwagi na tę inspirację służy tylko wzmocnieniu uzasadnienia zaproponowanego podejścia metodologicznego – ugruntowania go w lekturze Czechowa. W tym miejscu dodajmy jeszcze, że poświęcamy stosunkowo dużo miejsca określeniu przyjętego przez nas podejścia metodologicznego, kierując się uwagą czechowoznawcy: „W przypadku Czechowa wydaje się, że analizie literaturoznawczej zostały poddane wszystkie aspekty jego utworów. (...) Kolejne refleksje nad prozą Czechowa wymagają zatem gruntownego uzasadnienia opartego na nowych metodach badań literackich”. A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 11-12.

⁴⁵ D. Karłowicz, *Sokrates...*, s. 44, 36.

⁴⁶ P. Hadot, *Сzym jest...*, s. 271.

⁴⁷ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 207-218, 59.

walor egzystencjalny i będące cechami strukturalnymi filozofii jako duchowości: wybór (filozofia jako opcja egzystencjalna⁴⁸), przemianę (filozofia jako konwersja⁴⁹) i ćwiczenia (filozofia jako ćwiczenia duchowe⁵⁰). Wybór dotyczy filozoficznego sposobu życia, drogi do doskonałości⁵¹ związanej z mądrością i poznaniem prawdy⁵². W starożytności filozoficzny sposób życia oznaczał życie ludzkie⁵³; żyjąc w sposób filozoficzny, człowiek stawał się sobą⁵⁴. Ten podstawowy wybór wyraża się w uzasadniającym go dyskursie, w praktycznych prawdach, zasadach życiowych (gr. *dogmata*)⁵⁵ i realizuje się w wyróżnionym elemencie humanizacji: przemianie egzystencjalnej⁵⁶. Dokonuje się w niej zwrot w stronę prawdy, przekształcenie odniesienia do świata, przewrót w wartościach⁵⁷, przejście od „>ludzkiego< widzenia rzeczywistości – takiego, w którym wartości zależą od namiętności – do >naturalnego< widzenia rzeczy, które stawia każde zdarzenie w perspektywie powszechnej natury”⁵⁸. Wybrać życie według prawdy to odnaleźć jego sens w urzeczywistnianiu przemiany duchowej na drodze ćwiczeń egzystencjalnych – praktyk skierowanych na zmianę, przekształcenie siebie i sposobu odniesienia do rzeczywistości – które wciąż ponawiane wypełniają filozoficzny sposób życia⁵⁹. Przemiana ta nie jest jednorazowym aktem, lecz procesem⁶⁰, ćwiczenia przygotowują do niej, utrwalają i pogłębiają ją – służą wcielaniu jej w konkretną materię codzienności⁶¹.

⁴⁸ Idem, *Czym jest...*, s. 220.

⁴⁹ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 208.

⁵⁰ Ibidem, s. 19-70. Por. także koncepcja filozofii jak *paidei*: „Ćwiczenia duchowe są (...) obliczone na (...) *paideię*, która nauczy (...) żyć (...) zgodnie z naturą ludzką (...)”. Ibidem, s. 59.

⁵¹ D. Karłowicz, *Sokrates...*, s. 36. Przebieg tej drogi różnił się stosownie do szkół i stanowisk filozoficznych. P. Hadot, *Czym jest...*, s. 220.

⁵² Por. słowa Hadota, w których mądrość określa jako: „stan całkowitego uwolnienia od namiętności, stan doskonałej jasności, poznania siebie i świata”. Idem, *Ćwiczenia...*, s. 61.

⁵³ A. Davidson, *Przedmowa*, [w:] ibidem, s. 12.

⁵⁴ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 59.

⁵⁵ Idem, *Twierdza wewnętrzna. Wprowadzenie do „Rozmyślań” Marka Aureliusza*, tł. P. Domański, Kęty 2004, s. 46.

⁵⁶ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 207-218.

⁵⁷ Ibidem, s. 328, 210, 62.

⁵⁸ Ibidem, s. 24.

⁵⁹ Ibidem, s. 343, 23, 61.

⁶⁰ A. Workowski, *Epoché...*, s. 388.

⁶¹ Ibidem, s. 116.

Humanizacja w *Studentie*

W odniesieniu do wskazanych powyżej kryteriów humanizacji i w świetle jej pojęć spróbujemy teraz określić kluczowe zjawiska egzystencji ludzkiej odzwierciedlone w głównym bohaterze *Studenta*⁶². Zjawiska te będziemy szukali, orientując się na „stanowisko autora”⁶³.

Podstawowy warunek humanizacji: wybór egzystencjalny objawia się w *Studentie* poprzez motyw pola, do którego odsyła symbolika zawarta w nazwisku głównego bohatera⁶⁴. W aspekcie ontologicznym pojęcie pola oznaczałoby to, co człowiek w sposób najbardziej podstawowy zastaje: sferę możliwości i powinności, które doświadczane w realnych sytuacjach odsłaniają swą złożoność – jawią się jako stojące przed konkretną egzystencją rozmaite wezwania. Niektóre z nich okazują się pokusami; w porę nie rozpoznane przechodzą w namiętności, które wypaczają sposób ujmowania wartości. Na odnoszeniu się do tych wezwań polega wolność⁶⁵. Linia jej aktywności pokrywa się z linią stawania się sobą. Motyw pola jest u pisarza ściśle związany z obrazem drogi przemierzanej przez tytułowego studenta⁶⁶. Obraz ten symbolizuje u Czechowa działalność duchową – poszukiwania prawdy i sensu życia⁶⁷. Podjął je to, w sensie podstawowym, dokonać wyboru egzystencjalnego – w zastanym rozległym

⁶² Na możliwość odczytania *Studenta* w kontekście praktycystycznej koncepcji filozofii, skupionej na procesie przekształcenia (bytu ludzkiego), stawania się (sobą) – naprowadza także analiza tytułu opowiadania: „(...) в названии рассказа запечатлен сам процесс ученичества”. О. Павляк, «Уроки»..., с. 62. Zastosowanie tej koncepcji pozwala odsłonić głęboki sens ukazanego w opowiadaniu „bycia studentem”, przekraczający wymiar czysto społeczny (uczenie się profesji duchownego) i dotyczący uczenia się życia ludzkiego, osiągnięcia stanu doskonałości (*paideia*). Р. Надот, *Ćwiczenia*..., с. 59. Por. słowa badacza: „Название рассказа представляет два структурных уровня сюжетного пространства рассказа: эмпирический – тем, что маркирует общественный статус героя, и метафизический – тем, что фокусирует процесс его духовного движения”. О. Павляк, «Уроки»..., с. 62.

⁶³ В. Шмид, *Проза*...

⁶⁴ Por. słowa badaczki: „«Говорящая» фамилия, созданная на основе чеховского концепта «великое поле», служит указанием на то, что центральный персонаж рассказа пребывает в духовном поиске (...)”. О. Богданова, *Рассказ*..., с. 35.

⁶⁵ Na temat więzi idei pola i wolności w *Studentie*: А. Čudakov, *Человек поля*, [w:] *Anton*..., с. 302.

⁶⁶ Ibidem, oraz: И. Есаулов, *Русская классика: новое понимание*, Санкт-Петербург 2012, с. 213.

⁶⁷ Por. słowa jednego z bohaterów *Domu z antresolą* (1896): „Призвание всякого человека в духовной деятельности – в постоянном искании правды и смысла жизни”. А. Чехов, т. 9. *Рассказы, повести 1894-1897*, [w:] https://royallib.com/book/chehov_anton/tom_9_rasskazi_povesti_1894_1897.html (26.07.2024). Według Sergiusza Bułgakowa, myśl tę wyraża cała twórczość Czechowa; filozof rozpatruje ją z perspektywy religijnej, stąd – jego zdaniem – przedstawiana w dziełach autora *Studenta* działalność duchowa człowieka obejmuje także poszukiwania Boga. С. Булгаков, *Чехов как мыслитель*, [w:] А.П. Чехов: *Pro et contra*..., т. 1, с. 542. Analizę tekstu Bułgakowa w kontekście czechowoznawczym zawiera: А. Jędrzejkiewicz, *Opowiadania*..., с. 13. Na temat związku obrazu drogi z motywem poszukiwań duchowych w twórczości Czechowa: N. Grjakałova, *Чеховский*..., с. 313; por. słowa badaczki: „Неустанное движение и преодоление (препятствий – L.M.) – залог приближения к Истине”. Ibidem.

„polu” wybrać specyficznie ludzki sposób życia, „drogę duchową”⁶⁸ – drogę do wolności wewnętrznej, do samego siebie.

Wyróżnione zjawisko humanizacji: przemiana egzystencjalna kryje się w *Studencie* za motywem zmiany zachodzącej w świadomości głównego bohatera. Jedni badacze jej sens objaśniają poprzez odniesienie do motywu powrotu studenta do domu i interpretują jako „powrót syna marnotrawnego” lub „jako powrót do siebie”⁶⁹; drudzy ujmują ją jako „zmianę sposobu patrzenia na świat”⁷⁰. W świetle praktycystycznej koncepcji filozofii można dostrzec, iż w propozycjach tych ujawnia się idea konwersji w jej dwóch, wyróżnianych przez Hadota, formach i aspektach: *epistrophe*, które „oznacza zmianę ukierunkowania i mieści w sobie ideę jakiegoś powrotu (do źródeł, do siebie)” oraz *metanoi*, która oznacza „przewrót, skorygowanie sposobu myślenia i mieści w sobie ideę przemiany i odrodzenia” oraz której elementem koniecznym jest skrucha – zmiana oceny przeszłości⁷¹. Ujawniona w *Studencie* przemiana jako element bycia w drodze znajduje się w relacji wzorczej z przywołanym w opowiadaniu nawróceniem apostoła Piotra i tak, jak ono – łączy w sobie te dwa aspekty konwersji.

Od jakich namiętności zależy ujawniona w głównym bohaterze *Studenta* postawa wobec świata, od której trzeba się odwrócić (*epistrophe*) i którą trzeba przemienić (*metanoia*), by sprostać wymogom prawdy?; na odpowiedź naprowadza motyw „prób duchowych”⁷² seminarzysty. W celu zidentyfikowania konkretnej postaci tych namiętności pomocniczo sięgniemy do uwspółcześnionej – ujmowanej z perspektywy egzystencjalnej – koncepcji ośmiu *logismoj* Ewagriusza z Pontu⁷³, którego zapis doświadczenia monastycznego kryje w sobie sens uniwersalny⁷⁴. Wybieramy ten zapis, ponieważ, zdaniem Hadota, Ewagriusz wpisuje się w tradycję interpretowania zjawiska monastycyzmu jako formy troski o duszę i postrzegania życia monastycznego jako uprawiania ćwiczeń duchowych⁷⁵. Według Pontyka, istotnym aspektem tego życia jest walka z *logismoj*, wymiennie i m.in. nazywanymi pokusami, namiętnościami, których doświadczenie to próba egzystencjalna⁷⁶.

W świetle koncepcji Ewagriusza ukazane w *Studencie* „próby duchowe” kulminują w doświadczeniu dwóch ściśle ze sobą związanych zjawisk: smutku nihilistycznego

⁶⁸ И. Есаулов, *Русская...*, s. 209.

⁶⁹ Ibidem, s. 208, 211.

⁷⁰ Ж. Пруайяр, *Антон Чехов и Библия*, [в:] *Чеховиана. Чехов: взгляд из XXI века*, ред. В. Катаев, Москва 2011, s. 99 (cyt. za: A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 148).

⁷¹ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 363, 211, 207.

⁷² И. Есаулов, *Русская...*, s. 212.

⁷³ L. Misiarczyk, *Ośiem "logismoj" w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 2007; L. Macheta, *Aktualność Ewagrińskiej koncepcji ośmiu logismoj. Antropologia duchowości*, [w:] *Chrześcijaństwo a współczesne koncepcje człowieka*, „PKKS” 2013, t. 1, s. 131-141.

⁷⁴ P. Kaznowski, *Krótką historia metafizycznego znużenia*, „Christianitas” 2010, nr 44, s. 50-53.

⁷⁵ P. Hadot, *Czym jest...*, s. 294; idem, *Ćwiczenia...*, s. 75.

⁷⁶ L. Macheta, *Demon południa i zafalszowanie egzystencji. O acedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku*, Kraków 2003, s. 26.

(gr. *lype*) i acedii (gr. *akedia*⁷⁷)⁷⁸. Strukturą lypiczno-acedyczną można wyjaśniać „grzeszne” i świadczące o „słabości wiary”⁷⁹ myśli i zachowanie tytułowego studenta, który w Wielki Piątek nie przestrzega zasad obowiązujących wierzących, nakazów i ograniczeń nałożonych przez Kościół. *Lype* ujawnia się w pesymistycznych myślach seminarzysty snuty przed spotkaniem z wdowami i uwieczniających beznadzieję życia:

(...) пожимаясь от холода, студент думал о том, что точно такой же ветер дул и при Рюрике, и при Иоанне Грозном, и при Петре, и что при них была точно такая же лютая бедность, голод, такие же дырявые соломенные крыши, невежество, тоска, такая же пустыня кругом, мрак, чувство гнета, – все эти ужасы были, есть и будут, и оттого, что пройдет еще тысяча лет, жизнь не станет лучше⁸⁰.

Do tego *logismo* wiodą ułudy i bożyszczka, utrata dóbr, z którymi łączyło „namiętne” przywiązanie. *Lype* polega na negacji wszelkiego dobra, nadającego sens egzystencji. Utrzymujące się lypiczne poczucie braku sensu przyczynia się do powstania beznadziei, utraty wiary w nadejście odmiany – ponowne wypełnienie zaistniałej pustki duchowej. *Lype* kulminuje w doświadczeniu rozpacz, która godzi w samą substancję życia. Wyrazem lypicznej autodestrukcji jest swoisty ból i pesymizm egzystencji. Antropologiczny efekt *lype* to stagnacja specyficznie ludzkich władz duchowych. Wykorzystują ją pozostałe, związane z ciałem i witalnością człowieka, moce: irracjonalne, które uaktywniają się w sposób przez Pontyka nazwany acedycznym i wyrażony w definicji: „acedia jest jednoczesnym i długotrwałym pobudzeniem przez popędliwość i pożądanie, przy czym ta pierwsza złości się na to, co obecne, drugie zaś pożąda tego, co nieobecne” (*In Ps.* 118). Acedycznie pobudzone moce irracjonalne przejmują w egzystencji kompetencje władz specyficznie ludzkich w zakresie stosunku do wartości

⁷⁷ Używamy spolszczonego terminu łacińskiego: „acidia”, będącego zlatynizowaną wersją greckiego pojęcia: „*akēdia*”, które w prostym tłumaczeniu oznacza: „beztroskę”, „niedbałość”; w przekładach pism Pontyka na język polski termin *acedia* jest najczęściej tłumaczony na polskie „zniechęcenie”.

⁷⁸ Bazujemy na: Ewagriusz z Pontu, *Pisma ascetyczne*, t. 1, tł. K. Bielawski i in., Kraków 1998; Idem, *Pisma ascetyczne*, t. 2, tł. M. Grzelak i in., Kraków 2005. W artykule podajemy stosowane w literaturze przedmiotu skróty tytułów dzieł Ewagriusza oraz numery ich rozdziałów. W prezentacji Ewagrińskich zjawisk *lype* i acedii korzystamy głównie z: L. Macheta, *Acedia a lype w pismach Ewagriusza z Pontu. Teo-antropologia ontologiczna*, „*Analecta Cracoviensia*” 2017, nr 49, s. 111-128.

⁷⁹ X. Шгаль, *Нерассказанный...*, s. 123-124.

⁸⁰ Cytaty ze *Studenta* przytaczamy za: А. Чехов, Том 8. *Рассказы, повести 1892-1894*, [В:] https://royallib.com/book/chehov_anton/tom_8_rasskazi_povesti_1892_1894.html (26.07.2024). Por. odmienną interpretację, wskazującą na czysto fizyczne uwarunkowania myśli studenta: „Холод и голод, ощущаемые как нарушение «порядка и согласия» внушают студенту мысли о вечном дуновении ветра, о повторении «ужасов»”. В. Шмид, *Проза...*; por. podobne stanowisko: А. Чудаков, *Поэтика Чехова*, Москва 1971, с. 257. Wyjaśnienie to, odwołujące się do przyczyn naturalnych, szukające oparcia w zmysłach, zapoznaje to, co specyficznie ludzkie i stawia pod znakiem zapytania samą możliwość przemiany duchowej (*metanoia*). Interpretację Szmid krytykuje także Stahl, zarzucając jej, że nie docieka przyczyn duchowych myśli i zachowania studenta (X. Шгаль, *Нерассказанный...*, с. 120).

podstawowych⁸¹, które muszą być odpowiednie do wartości naczelnej. W przypadku ujawnionej w *Studencie* – nakierowanej na prawdę – egzystencji ludzkiej wartości podstawowe muszą być wysokie i jako takie nasycone jakością trudu⁸². Do ich podjęcia nie są zdolne moce irracjonalne – nakierowane na wartości niskie. Przed wartościami podstawowymi wysokimi acedia wycofuje się w lęku przed wpisaniem w nie trudem. Acedia pozoruje urzeczywistnianie wartości podstawowych, niczym pajęczyna osnuwa określoną przez nie codzienność, przekształcając ją w „niewolę”⁸³. Przejawami acedii są epizody wypełnionej pesymizmem stagnacji, ospałości fizycznej i duchowej, występujące na przemian z gorączkowymi zmianami w egzystencji, łudząco przypominającymi przejawy odzyskanego optymizmu a w rzeczywistości będącymi zachowaniem ucieczkowym (*De octo spirit.* 9) w obliczu trudności, jakie pojawiają się na wybranej drodze życiowej. Pojęciem acedii można wyjaśniać zachowanie seminarzysty, który udaje się na polowanie w Wielki Piątek, uciekając w ten sposób przed trudem celebrowania go we własnym życiu. Z tego samego powodu w drodze powrotnej do domu student wstępuje do wdów („ему не хотелось домой”), dodatkowo w kontakcie z nimi, tak samo, jak w polowaniu, szukając oderwania od posępnych myśli i towarzyszącego im przykrego stanu psychicznego⁸⁴. Wpływając na obszar egzystencji ściśle związany z cielesnością, acedia manifestuje się w zakresie samopoczucia, m.in., nadmiernie uwrażliwiając na czynniki psychofizyczne (*Antirrh.* VI, 26, 32, 36). Kategoria acedii wyjaśnia także, dlaczego student przeżywa Wielkopiątkowy post w sposób („мучительно хотелось есть”), który nie doskonali duchowo, nie wprowadza w głębię wiary, ale zamyka w sferze trudnych uczuć psychicznych i doznań fizycznych, związanych z odczuwaniem oporu przed podjęciem niełatwej aktywności. Klęska w walce z acedią to porzucenie obranego sposobu życia (*Antirrh.* VI, 52). W świetle koncepcji Ewagriusza próba egzystencjalna ujawniona w *Studencie* ma charakter lypiczno-acedyczny i jako taka jest najtrudniejsza oraz nie do uniknięcia – każdy, kto podejmie trud stawania się sobą, musi zmierzyć się z *lype* i acedią (*Pr.* 28, *Ep.* 27, 6).

W jaki sposób można zmienić ujawnioną w *Studencie* postawę egzystencjalną określoną przez *lype* i acedię? Sposób ten, określony w pojęciach Hadota, wskazuje na fenomen ćwiczeń duchowych – ich realizacja prowadzi do wolności od namiętności. Podstawowe z tych ćwiczeń określa postawa uważności (gr. *prosoche*) – uwagi skierowanej na siebie⁸⁵. Praktykowanie jej polega na czuwaniu nad własnym wnętrzem⁸⁶,

⁸¹ Pojęcie „wartości podstawowych” stosujemy w znaczeniu: „Te wartości, których spełnienie warunkuje w sposób konieczny samą możliwość realizacji wartości innych, proponuję nazwać wartościami podstawowymi”. W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, Kraków 1981, s. 110.

⁸² Rozróżnienie na wartości: wysokie i niskie przyjmujemy za Schelerem. M. Scheler, *Wartości „wyższe” i „niższe”*, [w:] *Z fenomenologii wartości*, tł. W. Galewicz, Kraków 1988, s. 67-84.

⁸³ A. Ksenicz, *Antoni...*, s. 18.

⁸⁴ Stahl tłumaczy „grzeszne” zachowanie seminarzysty kryzysem wiary, nie uściślając jego sensu antropologicznego. X. Шталь, *Нерасказанный...*, s. 121-124.

⁸⁵ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 78, 76.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 80, 77.

wzbudzaniu w sobie istotnych prawd⁸⁷ – formuł uniwersalnych godnych zapamiętania; służą one do medytacji, zachęcają do konwersji, odmieniają sposób życia⁸⁸, pomagając usunąć myśli określone przez namiętności, do których dostęp otwiera zapomnienie tych prawd. Główne zakładane przez *prosoche* ćwiczenia to przypomnianie, utrwalanie w pamięci prawd konwersyjnych i odniesione do nich medytowanie⁸⁹; świadomość tych prawd stawi o istocie *prosoche*. Ćwiczenia te objawiają się w *Studencie* poprzez motyw ewangeliczny⁹⁰ oraz motyw rozważań seminarzysty. Nim przejdziemy do omawiania pierwszego motywu, określimy tylko ogólnie, jak Czechow podchodzi do chrześcijaństwa i w jakim sensie Ewangelia występuje w *Studencie*. W chrześcijaństwie pisarz wyróżnia naukę Chrystusa ze względu na jej walor humanistyczny – zawiera ona w sobie ogólnoludzkie prawdy, wartości humanistyczne, Biblia stanowi dla niego jawne źródło inspiracji oraz istotny punkt odniesienia, zwłaszcza w kwestiach moralnych⁹¹. W proponowanej interpretacji *Studenta* przyjmujemy, że Ewangelia ujawnia się w nim przede wszystkim jako tekst zawierający prawdy o mocy doskonalącej, konwersyjnej⁹².

W centrum występującego w *Studencie* motywu ewangelicznego znajduje się opowieść seminarzysty o Piotrowej zdradzie. Motyw ten zawiera odniesienie do jednego z elementów Wielkoczwartkowego nabożeństwa prawosławnego: czytań 12 Ewangelii – opisujących wydarzenia Męki Pańskiej fragmentów z czterech Ewangelii – które rozpoczynają obchody Triduum Paschalnego w Cerkwi⁹³; jeden z nich dotyczy wydarzenia Piotrowej zdrady. Omawiany motyw pokazuje, że fragment ten jest nie tylko dobrze znany słuchaczkom opowieści seminarzysty, ale i niedawno przez nie odsłuchany. Wobec tego opowieść ta musi mieć na względzie coś innego, niż zwykle

⁸⁷ P. Hadot, *Twierdza...*, s. 46.

⁸⁸ Ibidem, s. 40, 41.

⁸⁹ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 139.

⁹⁰ Na temat motywu ewangelicznego w *Studencie*: M. Скарпа, *Несколько размышлений по поводу рассказа А.П. Чехова «Студент»*, „Studi slavistici” 2013, № 10, s. 260-261; Н. Кадырова, *Рассказ А.П. Чехова «Студент»: Опыт Мифопоэтического комментария*, «Казанская наука» 2019, № 9, с. 8-10. Na temat wątku podobieństw i różnic między Piotrem z opowieści seminarzysty a nim samym: X. Шгаль, *Нерассказанный...*, с. 122-123.

⁹¹ Na temat stosunku Czechowa do Chrystusa i Jego nauki: О. Родионова, *А.П. Чехов: мысли о религии и некоторых других предметах*, «Вестник РХГА» 2013, № 4, с. 284-285. Por. słowa badacza: „(...) в моральном отношении он (Czechow – L.M.) всегда руководствуется основными принципами Библии”. М. Rév, *Осмысление концепции личности в творчестве Чехова*, [w:] Anton..., s. 281. G. McVay, *Религиозная...*, s. 256, 291.

⁹² Por. inny pogląd: „występuje ona (Biblia – L.M) raczej jako powszechnie znany tekst (odpowiedni kontekst do zrozumienia wyższej prawdy musi być dostępny zarówno studentowi, jak i prostym kobietom oraz samemu obiorcy)”. A. Sadecki, *Kognitywne...*, s. 148.

⁹³ Fragmenty te zostały wybrane przez Świętych Ojców, by podkreślić doniosłość, zbawczą moc wydarzeń pasyjnych Wielkiego Piątku. Zgodnie z tradycją w Cerkwi w Wielki Czwartek wieczorem odbywa się jutrznia Wielkiego Piątku, podczas której czyta się 12 pasyjnych fragmentów czterech Ewangelii. Por. E. Smykowska, *Wielki czwartek*, [hasło w:] Eadem, *Liturgia prawosławna. Mały słownik*, s. 88-89.

przypomnienie czegoś, co uległo zapomnieniu⁹⁴. Jej sens daje się określić w świetle pojęcia *hypomnemata*⁹⁵ oraz terapii ustnej w rozumieniu praktycystycznym – czyli jako ćwiczeń egzystencjalnych. W tym rozumieniu i w przypadku *hypomnemata* w koncepcji Hadota wychodzi się od ich podstawowego sensu jako znanego już w starożytności typu piśmiennictwa: osobistych notatek, prywatnych zapisków ku pamięci, jej zewnętrznego wspomnienia⁹⁶, by ostatecznie skupić się na ich głównej – obliczonej na samo formowanie – roli, jaką było przypominanie uniwersalnych prawd konwersyjnych⁹⁷; zapisywanie ich, jak najczęstsze przypominanie oraz zmienianie na jednostkowych warunkach, według potrzeby osobistej oraz refleksja nad nimi – wszystko to stanowi ćwiczenia egzystencjalne⁹⁸. Słowu zapisanemu o walorze konwersyjnym (*hypomnemata*) odpowiadało w stoicyzmie słowo mówione, które ma na celu modyfikację dyskursu wewnętrznego, przemianę słuchaczy (terapia ustna)⁹⁹. W *Studencie* praktycystyczny sens *hypomnemata* odśladają się w wątku przywołania 12 czytań Ewangelii. Ukazane w nim Pismo Święte jawi się jako mające walor konwersyjny słowo zapisane (*hypomnemata*), ale swojego rodzaju – sporządzone dla powszechnego pożytku duchowego. Charakter osobisty przekaz Ewangelii zyskuje w opowieści tytułowego studenta, który historię Piotrowej zdrady przypomina¹⁰⁰ i przedstawia w sposób dostosowany do potrzeb duchowych własnych i słuchaczek. W świetle koncepcji Hadota w opowieści tej można dostrzec formę terapii ustnej, mającej na celu przemianę wewnętrzną, powrót do pierwotnego wyboru wiary na drodze uświadomienia sobie, że w rzeczywistości zapomnieli oni o przeznaczonym na czas pasyjny słowie Bożym, nie rozważają i nie wcielają w życie zawartej w nim prawdy, która domaga się *metanoi* – o czym świadczą ich „grzeszne”, zamykające im dostęp do tej prawdy, postępowanie¹⁰¹.

⁹⁴ Patrz. znaczący, odwołujący się do pamięci i rozpoczynający opowieść seminarzysty o Piotrowej zdradzie, zwrot: „Если помнишь, во время тайной вечери (...)”. А. Чехов, т. 8...

⁹⁵ Gr. *zapiski, notatki*. W najogólniejszym sensie termin ten służył Grekom do nazywania każdego rodzaju zapisu, służącego do przypominania użytkownikowi jakichś potrzebnych treści. P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 303; idem, *Twierdza...*, s. 39-42.

⁹⁶ Do tego typu (*hypomnema*) są zaliczane *Rozmyślenia* Marka Aureliusza. Ibidem.

⁹⁷ Ibidem; P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 139.

⁹⁸ Idem, *Twierdza...*, s. 40.

⁹⁹ Ibidem, s. 59.

¹⁰⁰ Idea pamięci Biblijnej ujawnia się w *Studencie* w znaczeniu nie teologicznym, lecz praktycystycznym (onto-antropologicznym) – ukazane w opowiadaniu przypominanie słów Ewangelii nie polega na celebrowaniu i aktualizacji wydarzeń zbawczych; stanowi ono ćwiczenie duchowe, element poszukiwania prawdy, która ma moc formowania, doskonalenia człowieka i – jako takie jest obliczone na jego przemianę. Por. także słowa badacza, „Тему забвения, которую Антон Павлович разрабатывает в ряде своих произведений, он находит у Марка Аврелия”. В. Кащеев, *Жизнь...*, с. 103.

¹⁰¹ „Студент, хотя он учится в духовной академии, отказался от празднования Великой пятницы (...). Вдовы (...) переступили духовный запрет, не соблюдши поста (...). Вдовы, как и сам студент, грешили по слабости (...)”. Х. Шталь, *Нерассказанный...*, с. 123. Czechowoznawcy, odczytujący twórczość Czechowa w kluczu prawosławnym, zestawiają opowieść seminarzysty z gatunkiem kazania cerkiewnego (ros. *проповедь*): jedni wprost nazywają ją kazaniem: А. Злочевская, *Рассказ А.П. Чехова «Студент»*, „Русская словесность” 2001, №8, с. 24-29; drudzy twierdzą, że zawiera ona tylko jego

Poprzez motyw rozważań snuty przez seminarzystę tuż po pożegnaniu się z wdowami objawia się w *Studentie* medytacja jako ćwiczenie egzystencjalne. Jej główny cel to, z perspektywy koncepcji Hadota, wypracowanie nowego prawdziwego sposobu myślenia, do którego będzie się można odwoływać w razie potrzeby. W przypadku głównego bohatera *Studenta* jest to potrzeba uwolnienia się od myśli utrwalających pesymizm egzystencji (*lype*) oraz myśli zniechęcenia (*acedia*). Omawiany motyw ukazuje nową świadomość seminarzysty będącą efektem medytacji. Można dostrzec trzy aspekty zmienionej świadomości: moralny, historyczny i metafizyczny. Moralny aspekt uwidacznia się w refleksji studenta, który:

(...) подумал, что (...) то, о чем он только что рассказывал, что происходило девятнадцать веков назад, имеет отношение к настоящему – к обоим женщинам и, вероятно, к этой пустынной деревне, к нему самому, ко всем людям. Если старуха заплакала, то не потому, что он умеет трогательно рассказывать, а потому, что Петр ей близок, и потому, что она всем своим существом заинтересована в том, что происходило в душе Петра¹⁰².

Na impuls skłaniający do tej refleksji naprowadza motyw spotkania z dwiema wdowami: Wasylią i jej córką¹⁰³. W trakcie niego udziałem studenta staje się, według Lucyny Kapały, „epifania twarzy”¹⁰⁴. Doświadczenie twarzy – ujętej personalistycznie

---

elementy: A. Матюшенко, «*Студент*»..., s. 25 – badacz jednak nie określa ich i zaznacza obecność innych elementów: „(...) рассказ студента (...) не вполне соответствует жанру церковной проповеди, произносимой священником в храме; это всё же непринуждённая беседа знакомых людей, в которой, действительно, можно увидеть и некоторые элементы проповеди. Одновременно, (...) слова героя напоминают не только проповедь, но и *исповедь, покаяние*”. Ibidem. Interpretacje te nie przekonują – w opowieści studenta nie ma komentarzy właściwych dla homilii prawosławnej – nie ma objaśnień fragmentu Ewangelii w kontekście okresu liturgicznego, całego Zbawienia; nie ma w niej także śladów wyznania własnych grzechów, słabości i wyrazów skruchy. Zastosowane przez nas pojęcia Hadota pozwalają pokazać, że cel i sens tej opowieści jest nie teologiczno-homiletyczny, lecz onto-antropologiczny – zawiera się on w inspirowaniu przemiany, lecz nie w znaczeniu religijnej *metanoi* – opartej na ufności w Bożą łaskę, na „spotkaniu z Bogiem” (A. Матюшенко, «*Студент*»..., s. 26) i otwierającej na Królestwo Boże. Sens przemiany, do której ma pobudzać opowieść seminarzysty, pochodzi z inspiracji jawnie w *Studentie* czerpanej z moralnego przesłania Ewangelii a skrycie – z myśli Marka Aureliusza, z rozwijanej w niej idei „dążenia do doskonałości” (B. Кащеев, *Жизнь*..., s. 98). Jest to przemiana, która zachodzi na polu refleksji, ma charakter intelektualny – opiera się na sile ludzkiego rozumu i polega nie na Bożym oświeceniu a na uświadomieniu sobie pewnych istotnych – uniwersalnych – prawd.

¹⁰² А. Чехов, т. 8...

¹⁰³ Na temat znaczenia postaci kobiecych w *Studentie*: Р. Джексон, «*Человек живет для ушедших и грядущих*»: О рассказе А.П. Чехова «*Студент*», „Вопросы литературы” 1991, № 8, s. 125-130.

¹⁰⁴ L. Kapała, *Человек*..., s. 330; w proponowanej interpretacji badaczka nie przesądza, w obliczu której z wdów objawia mu się prawda. (Niniejszy komentarz do tej interpretacji powstał w odniesieniu do uwag Recenzenta – za które i w tym miejscu dziękuję). Pojęcie „epifanii twarzy” Kapała stosuje w ramach „interpretacji Czechowskiej antropologii” przeprowadzonej w kontekście filozofii, zwłaszcza filozofii dialogu (Buber, Marcel). Ibidem, s. 329; badaczka nie przywołuje wprost Levinasa, w którego refleksji

zgodnie z przywołaną na początku tezą Stahl – to istota spotkania; w tym ujęciu „twarz odsłania (...) prawdę drugiego człowieka”¹⁰⁵. Właśnie to doświadczenie zdaje się inspirować studenta do podjęcia refleksji nad znaczeniem wzruszenia Wasilisy, słuchającej jego opowieści. W refleksji tej ujawnia się sens i wartość autentycznego zainteresowania drugim; jest to wartość transcendentna – wyprowadzająca człowieka poza egoistyczną jednostkowość i zmieniająca punkt widzenia. Przyjmuje on postać uniwersalizmu moralnego, w którym człowiek wychodzi poza cząstkowe, stroniczne postrzeganie właściwe jednostce i otwiera się na powszechność, na monumentalną wizję ludzkości¹⁰⁶. Nowa świadomość moralna wyraża się w konstatacji wzajemnej międzyludzkiej bliskości, głębokiej więzi łączącej wszystkich ludzi. Otwarcie się na to, co powszechne, które wiąże się z wyrzeczeniem tego, co przemijające, skupieniem na teraźniejszości, nie wymaga odrzucenia tego, co w przeszłości trwałe; z powszechności wynika, jak zauważa Hadot, „poczucie całości i ciągłości, głęboka więź między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością”¹⁰⁷. Wyraża się w nim nowa świadomość historyczna: „Прошлое, думал он, связано с настоящим непрерывною цепью событий, вытекавших одно из другого”¹⁰⁸. Przekroczenie egoistycznej jednostkowości wznosi także ku świadomości metafizycznej – wizji ładu aksjologicznego panującego w świecie ludzkim: „(...) думал о том, что правда и красота, направлявшие человеческую жизнь там, в саду и во дворе первосвященника, продолжались непрерывно до сего дня и, по-видимому, всегда составляли главное в человеческой жизни и вообще на земле”¹⁰⁹.

Ukazane w utworze Czechowa dywagacje głównego bohatera, zainicjowane spotkaniem z wdowami, pokazują, że w jego świadomości zachodzą zmiany – czy oznaczają one prawdziwą przemianę duchową? W artykule opowiadamy się za tezą o otwartym sensie ujawnionej w *Studencie* przemiany duchowej. W odwołaniu do analizowanego opowiadania wskaźmy najpierw tylko najważniejsze dane, na których podstawie można sądzić, że kwestię autentyczności tej przemiany Czechow pozostawia nierozstrzygniętą. Jako otwarty jawi się sens jednego z założeń dla rozważań tytuło-

---

pojęcie to zajmuje miejsce naczelne (B. Krzych, *Epifania twarzy u Emmanuela Levinasa. Lektura Całości i nieskończoności*, [w:] *Homo Cultularis – szkice z filozofii kultury*, red. F. Polakowski, Lublin 2017, s. 128-135; M. Symborska-Leboda, *Философия как палимпсест. Эммануэль Левинас и Достоевский*, „Przegląd Rusycystyczny” 2023, nr 2, zvl. s. 35). W artykule pojęcie twarzy i jej doświadczenia wykorzystamy w tym jego personalistycznym rozumieniu (Tischner), w którym akcent jest położony na prawdę – wartość istotną w antropologii Czechowa. Poza ramy artykułu wykracza kwestia adekwatności do niej pojęcia epifanii twarzy w sensie ściśle Levinasowskim, czyli w sensie etyczno-religijnym i nawiązującym do tradycji hebrajskiej (I. Lorenc, *Estetyczne versus etyczne. Miejsca możliwych spotkań Levinasa i Lyotarda*, „Sztuka i Filozofia” 2011, nr 38-39, s. 22).

¹⁰⁵ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu*, Kraków 2017, s. 33. Por. słowa: „(...) ja poprzez innego – poprzez jego twarz (...) na nowo odczytuję siebie”. Ibidem, s. 30.

¹⁰⁶ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 188, 202.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 195.

¹⁰⁸ А. Чехов, т. 8...

¹⁰⁹ Ibidem.

wego studenta, który przyjmuje, iż za oznakami wzruszenia wdowy Wasylisy stoi autentyczne zainteresowanie Piotrem. W utworze nie zostaje jednak ukazana jej skrucha¹¹⁰ – bez niej, wzruszenie jawiłoby się jako zwykłe emocjonalne poruszenie, za którym nie kryje się żadne głębsze doświadczenie. W optymistycznych rozważaniach głównego bohatera pojawia się słowo „wydawało się”, które w twórczości Czechowa oznacza „wątpliwości”¹¹¹, niepewność co do ostatecznego sensu. Nadto w opowiadaniu występują znamienne dla pisarza „niedopowiedzenia”¹¹². W związku z nimi pozostaje otwarta kwestia tego, co się dzieje z tytułowym studentem w drodze powrotnej do domu: czy bada określające jego nową świadomość prawdy, czy one wzbudzają w nim skruczę – konieczny element przemiany?, czy jego życie zostaje wypełnione nieustannie ponawianym ćwiczeniem się w tych konwersyjnych prawdach i wobec tego – czy realizuje się w nim przemiana duchowa? czy też pozostaje on przy swoim dawnym, określonym przez *lype* i acedię, sposobie życia a zmiany w jego świadomości okazują się tylko pozorem przemiany duchowej, za którym stoją charakterystyczne dla acedyka wahania nastrojów, balansujących między pesymizmem a porywami złudnego optymizmu?

Czy ujawniający się w *Studencie* otwarty sens przemiany duchowej głównego bohatera jest określony tylko przez poetykę niedopowiedzeń, która u Czechowa ściśle wiąże się z zasadą zwięzłości?, czy też wynika z jego koncepcji człowieka – z zasady onto-antropologicznej, która zgodnie z naszą interpretacją leży u podstaw opowiadania i której służy poetyka niedopowiedzeń? Skłaniamy się ku hipotezie zawartej w drugim pytaniu. Na zakończenie niniejszych analiz spróbujemy ją potwierdzić, najpierw wskazując na ujawnioną w opowiadaniu więź dwu idei: otwartego sensu egzystencjalnego i człowieka a następnie odczytując jej znaczenie w świetle pojęć Hadota – by w ten sposób odsłonić jej charakter onto-antropologiczny. Więż ta objawia się w *Studencie* poprzez przywoływany już motyw drogi przemierzanej przez głównego bohatera. U Czechowa obraz bycia w drodze odnosi się do „zwykłego człowieka”, który podjął „trud przemierzania pola”¹¹³ – trud ucłowieczania i dla którego wzorcem jest „prawdziwy mędrzec”¹¹⁴. Tak rozumianego człowieka odzwierciedla tytułowy student. Człowiek, który podjął trud humanizacji, kryje się w koncepcji Hadota pod pojęciem filozofa. W praktycystycznym ujęciu jest on człowiekiem, który wybrał życie ludzkie¹¹⁵, to jest: nakierowane na stawanie się sobą, wypełnione ćwiczeniem się w mąd-

¹¹⁰ Krzątająca się wokół ogniska Wasylisa oraz jej córka nie przestrzegają zasad obowiązujących wierzących w Wielki Piątek: nie powstrzymują się od pracy, nie przestrzegają postu: „Костер горел (...), освещая далеко кругом вспаханную землю. (...) Лукерья (...) мыла котел и ложки. Очевидно, только что отужинали”. А. Чехов, т. 8...

¹¹¹ Por. A. Ksenicz, *Czechowowskie...*, s. 23; В. Катаев, *Проза Чехова: проблемы интерпретации*, Москва 1979, с. 20.

¹¹² Х. Шталь, *Нерассказанный...*, с. 118.

¹¹³ А. Čudakov, *Человек...*, с. 302, 307.

¹¹⁴ В. Катаев, *Истинный мудрец*, [в:] *Философия...*, с. 68-75.

¹¹⁵ А. Davidson, *Предмова...*, s. 12.

rości¹¹⁶, dążeniem do doskonałości ludzkiej¹¹⁷. Idealem tak rozumianego filozofa i zarazem doskonałości ludzkiej jest mędrzec¹¹⁸. Ponieważ ideał ten jest prawie nieosiągalny¹¹⁹, postać mędrca traktuje się, zwłaszcza w stoicyzmie, nie jako osiągnięty stan¹²⁰, wzorzec ucieleśniony przez osobę żywą¹²¹, lecz jako pewną normę transcendentną¹²², wyznaczającą sposób życia filozofa¹²³. Normę tę daje się jednak, jak zaznacza Hadot, zrealizować tylko wyjątkowo: „mędrzec jest skrajną rzadkością”¹²⁴ – „mędrców jest bardzo mało, a może tylko jeden, a może żaden w ogóle nie istnieje”¹²⁵. Postać mędrca ucieleśnia niemożność popełnienia błędu i absolutną pewność w dokonywanych aktach¹²⁶. Mądrość oznacza „doskonałość absolutną”¹²⁷, jej „natura (...) jest nadludzka, niemalże nieludzka”¹²⁸. Tylko w odniesieniu do mędrca można rozstrzygająco, definitywnie orzekać o autentycznej i zrealizowanej przemianie duchowej¹²⁹. Filozofia jest tylko „pragnieniem mądrości”¹³⁰, „ćwiczeniem się w niej”¹³¹ a poprzez nie realizowaniem konwersji – kruchym, ciągle ponawianym¹³². W świetle koncepcji Hadota główny bohater *Studenta* odzwierciedla praktycystycznie rozumianego nie mędrca – który „jest gruntownie różny od innych ludzi (...) i stanowi pewnego rodzaju nadczłowieka”¹³³ – lecz filozofa jako „nie-mędrca”¹³⁴, który porusza się w obrębie „nie-mądrości”¹³⁵, kroczy „drogą”¹³⁶ do mądrości¹³⁷ wśród niepewności życia¹³⁸ i którego egzystencja jest siedliskiem otwartego sensu egzystencjalnego, balansując między postęphem a regresem w procesie humanizacji, w urzeczywistnianiu przemiany duchowej – w poszukiwaniu prawdy¹³⁹.

¹¹⁶ P. Hadot, *Twierdza...*, s. 86.

¹¹⁷ D. Karłowicz, *Sokrates...*, s. 36.

¹¹⁸ P. Hadot, *Ćwiczenia...*, s. 61.

¹¹⁹ Idem, *Twierdza...*, s. 196.

¹²⁰ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 321.

¹²¹ Idem, *Czym...*, s. 274.

¹²² Idem, *Twierdza...*, s. 85.

¹²³ Idem, *Czym...*, s. 271.

¹²⁴ Idem, *Twierdza...*, s. 86.

¹²⁵ Idem, *Czym...*, s. 275.

¹²⁶ Idem, *Twierdza...*, s. 196.

¹²⁷ Ibidem, s. 66.

¹²⁸ Idem, *Czym...*, s. 282.

¹²⁹ Idem, *Ćwiczenia...*, s. 319; P. Hadot, *Czym...*, s. 273.

¹³⁰ Idem, *Czym...*, s. 171.

¹³¹ Idem, *Twierdza...*, s. 86.

¹³² Idem, *Ćwiczenia...*, s. 321.

¹³³ Idem, *Czym...*, s. 270.

¹³⁴ Idem, *Twierdza...*, s. 85, 86.

¹³⁵ Ibidem, s. 66.

¹³⁶ D. Karłowicz, *Sokrates...*, s. 44.

¹³⁷ P. Hadot, *Czym...*, s. 271.

¹³⁸ Idem, *Twierdza...*, s. 196.

¹³⁹ Por. słowa jednego z bohaterów *Pojedyńku* (1891): „В поисках за правдой люди делают два шага вперед, шаг назад. Страдания, ошибки и скука жизни бросают их назад, но жажда правды

Zakończenie

Zaproponowane przez nas odczytanie *Studenta* opiera się na twierdzeniu o ontologicznym charakterze ujawnionego w nim myślenia o człowieku. Odczytanie to zostało przeprowadzone w świetle – mieszczącej się w polu refleksji ono-antropologicznej – praktycystycznej koncepcji filozofii, rozwijanej przez Hadota. Dzięki zastosowaniu jej pojęć można było wydobyć na jaw praktycystyczny aspekt zjawisk ludzkiej egzystencji odzwierciedlonych w tytułowym studentie. Do ich powiązania posłużyły nam praktycystycznie rozumiane kategorie: wybór, konwersja, ćwiczenia – stanowiące warunki humanizacji, której pojęcie, rozumiane refleksyjnie¹⁴⁰, stanowi klucz do ukazanego w *Studentie* człowieka.

Na koniec zapytajmy jeszcze, na czym polega szczególna rola zastosowania pojęć Hadota do analizy *Studenta*? Dzięki temu zastosowaniu można określić specyfikę podejścia Czechowa do człowieka w sposób, który: po pierwsze, minimalizuje ryzyko rozminięcia się z intencją autora, ponieważ praktycystyczna koncepcja filozofii odnosi się do tradycji filozoficznej, którą znał i inspirował się; po drugie – nie tylko filozoficznie pogłębia rozumienie *Studenta* poprzez „stawianie pytań i znajdowanie odpowiedzi, których domaga się tekst”¹⁴¹, ale też wydobywa na jaw to, co Czechow tylko subtelnie zarysowuje: zachętę do *metanoi*.

References

- A.P. Chekhov v vospominaniyakh sovremennikov*, red. Kh. Gitovich, V. Fedorova, [v:] http://az.lib.ru/c/chechow_a_p/text_1050.shtml.
- A.P. Chekhov: Pro et contra. Lichnost' i tvorchestvo A.P. Chekhova v russkoy mysli XX veka*, t. 1, red. I. Sukhikh, Sankt-Peterburg 2002.
- A.P. Chekhov: Pro et contra. Lichnost' i tvorchestvo A.P. Chekhova v russkoy mysli XX veka*, t. 2, red. I. Sukhikh, Sankt-Peterburg 2010.
- Anton P. Čechov – philosophische und religiöse Dimensionen im Leben und im Werk*, red. V. Kataev, R-D. Kluge, München 1997.
- Bogdanova O., *Rasskazy A.P. Chekhova «Student» (novaya interpretatsiya)*, „Inskrypcje” 2019, nr 1.
- Chekhov A., *Tom 8. Rasskazy, povesti 1892-1894*, [v:] https://royallib.com/book/chehov_anton/tom_8_rasskazi_povesti_1892_1894.html.

и упрямая воля гонят вперед и вперед. И кто знает? Быть может, доплывут до настоящей правды”.

A. Чехов, т. 7. *Рассказы, повести 1888-1891*, [в:] https://royallib.com/read/chehov_anton/tom_7_rasskazi_povesti_1888_1891.html#1573105 (26.07.2024).

¹⁴⁰ Próbe wykazania – na drodze zastosowanie pojęć personalizmu Gabriela Marcela – refleksyjnego charakteru Czechowskiej antropologii w ujęciu ontologicznym zawiera: L. Macheta, *Onto-antropologiczne podstawy religijności w twórczości duchowych inspiratorów rosyjskiego renesansu filozoficzno-religijnego (Dostojewski, Czechow, Tolstoj)*, [w:] *Epistemologia doświadczenia religijnego w XX-wiecznej filozofii rosyjskiej i żydowskiej*, red. J. Dobieszewski i in., Kraków 2018, s. 281-299.

¹⁴¹ A. Głąb, *Wprowadzenie. O filozoficznych poszukiwaniach znaczenia literatury pięknej*, [w:] *Filozofia i literatura*, red. A. Głąb, Warszawa 2011, s. 12.

- Chekhoviana. Chekhov: vzglyad iz XXI veka*, red. V. Katayev, Moskva 2011.
- Chudakov A., *Poetika Chekhova*, Moskva 1971.
- Czechow 100 lat później*, red. W. Szczukin, Kraków 2005.
- Dunayev M., *Vera v gornile somnny. Pravoslaviye i russkaya literatura v XVII-XX vekakh*, Moskva 2003.
- Dzhekson R., «*Chelovek zhivet dlya ushedshikh i gryadushchikh*»: *O rasskaze A.P. Chekhova «Student»*, «Voprosy literatury» 1991, № 8.
- Esaulov I., *Russkaya klassika: novoye ponimaniye*, Sankt-Peterburg 2012.
- Filosofiya A.P. Chekhova*, red. A. Sobennikov, Irkutsk 2008.
- Hadot P., *Ćwiczenia duchowe i filozofia starożytna*, tł. P. Domański, Warszawa 2019.
- Hadot P., *Czym jest filozofia starożytna*, tł. P. Domański, Warszawa 2018.
- Hadot P., *Twierdza wewnętrzna. Wprowadzenie do “Rozmyślań” Marka Aureliusza*, tł. P. Domański, Kęty 2004.
- Jędrzejkiewicz A., *Opowiadania Antona Czechowa – studia nad porozumiewaniem się ludzi*, Warszawa 2000.
- Kadyrova N., *Rasskaz A.P. Chekhova «Student»: Opyt Mifopoeticheskogo komentariya*, „Kazanskaya nauka” 2019, № 9.
- Katayev V., *Proza Chekhova: problemy interpretatsii*, Moskva 1979.
- Konteksty literatury rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku*, red. W. Wilczyński, Zielona Góra 2000.
- Ksenicz A., *Antoni Czechow i świat jego dzieła*, Zielona Góra 1992.
- Lichnaya biblioteka A.P. Chekhova: literaturnoye okruzeniye i epokha*, red. E. Lipovenko, Rostov 2016.
- Matyushenko A., «*Student*» *A.P. Chekhova: Kommentirovannoye chteniye*, «Russkaya slovesnost'» 2010, № 1.
- Obraz Chekhova i chekhovskoy Rossii v sovremennom mire*, red. V. Katayev, Sankt Peterburg 2010.
- Pavlyak O., «*Uroki*» *Ivana Velikopol'skogo v rasskaze A.P. Chekhova «Student»*, «Baltiyskiy filologicheskii kur'yer» 2005, № 5.
- Sadecki A., *Kognitywne ujęcia kategorii umysłu w prozie Antoniego Czechowa*, Lublin 2020.
- Shmid V., *Proza kak poeziya*, Sankt-Peterburg 1998.
- Skarpa M., *Neskol'ko razmyshleniy po povodu rasskaza A.P. Chekhova «Student»*, „Studi slavistici” 2013, № 10.
- Spektor T., *The Orthodox Christian Subtext of Trifonov's Allusions to Chekhov's “The Student” in Another Life*, “The Slavic and East European Journal” 2001, nr 3.
- Szczukin W., *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*, tł. B. Żyłko, Kraków 2006.
- Stepanov A., *Problemy komunikatsii u Chekhova*, Moskva 2005.
- Zlochevskaya A., *Rasskaz A.P. Chekhova «Student»*, «Russkaya slovesnost'» 2001, № 8.

NOTA O AUTORCE

Lidia Macheta – doktor; adiunkt w Katedrze Rosjoznawstwa, UJ. **Ważniejsze publikacje:**
książka: *Demon południa i zafalszowanie egzystencji. O acedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku*, Kraków 2003, ss. 160. **Artykuły:** *Narodowość (polskość – Tischner i rosyjskość – Dostojewski) a religijność (chrystianizm). Antropologia ontologiczna*, [w:] *Polska-Rosja w sferze kultury i religii: wybrane problemy*, red. A. Krzywdzińska, Kraków 2016, s. 71-83; *Ikonopisanie i jego modele (liturgiczny, artystyczny, duchowy, mistyczny) w świetle teo-antropologii ontologicznej*, „Slavia Orientalis” 2024, nr 1, s. 9-27.

ORCID: 0000-0002-0895-1383

Email: lidia.macheta@uj.edu.pl